

HISTORIAS DE NACIÓNS

A dimensión política do relato histórico

Xavier R. Madriñán
Instituto Rosalía de Castro
Santiago de Compostela

Non deixa de resultar sorprendente a importancia que segue a ter a rememoración do pasado no mundo de hoxe. Cando se supón que vivimos momentos nos que, coma nunca antes, o ser humano está en disposición de controla-lo seu presente e de construí-lo futuro á súa vontade, a vida de boa parte da humanidade parece condicionada, mesmo nos seus aspectos máis cotiáns e inmediatos, por acontecementos doutras épocas ben distintas, por factores que lle veñen dados desde atrás no tempo. A historia aparece, moi a miúdo, como un elemento previo que reduce o campo das opcións que poden desenvolverlos seres humanos, que determina, á vez que explica, as súas accións e a realidade mesma do presente.

Sen embargo, as relacións que se establecen entre o pasado e o presente seguen unha vía de dobre dirección. O pasado non se constitúe como unha materia cerrada, da que cabe unha descrición obxectiva e que condiciona inevitablemente un presente ante o

que se amosa inalterable. Contra as aparencias primeiras, a comunicación entre o antes e o agora non se restrinxe a unha corrente unidireccional desde o primeiro ó segundo espacio temporal. Pode sosterse, máis ben, que o fluxo principal que circula por esa ruta é o que segue o camiño contrario. En realidade, o pasado —ou, con máis precisión, o relato que del se fai— moldéase en boa parte en función de decisións políticas ou ideolóxicas adoptadas no presente.

Tomando como exemplo as historias nacionais, na súa condición de forma predominante de achegamento ó pasado na era contemporánea, as seguintes liñas pretenden ser unha reflexión sobre algúns aspectos deste proceso de comunicación inversa no tempo, de diante cara a atrás, e as súas implicacións na produción do relato histórico, sobre todo en canto ó escurecemento da dimensión política que é consubstancial á súa orixe e á súa elaboración.

O PESO DA HISTORIA

De certo, non son poucas as persoas que ven como o seu acontecer diario está condicionado polo que se supón que sucedeu en períodos anteriores á súa existencia, mesmo en épocas ben remotas. En puridade, estes condicionamentos, por seren alleos na aparencia á decisión da persoa, operan no plano político como limitadores da liberdade do individuo, esvaeando ou mesmo contradicindo o fundamento no que asenta o sistema de goberno hoxe considerado de referencia ideal, é dicir, aquel que, con independencia da forma concreta que adopte, nace da vontade dos individuos e que expresa e atende as súas demandas e intereses.

O peso da historia convértese a miúdo en factor determinante de comportamentos individuais ou colectivos xeneralizados en certas comunidades humanas. Tal sucede en circunstancias onde a intensidade duns recordos especialmente dramáticos determina, de modo que semella ser case fatal, as actitudes do presente. Pénsese, por exemplo, nas inevitables conexións que a poboación americana de raza negra tende a establecer entre a escravitude a que foron suxeitos os

seus devanceiros e as discriminacións das que aínda resulta ser vítima ela mesma. Ou no modo en que as actitudes políticas e mesmo vitais de xudeus e palestinos están influídas, respectivamente, pola memoria do Holocausto e pola persecución e o espolio sufridos a raíz da fundación do Estado de Israel. Ou, por poñer outro caso, considérese a maneira en que estereotipos decantados ó longo de séculos modulan a percepción que unha da outra teñen as comunidades católica e protestante de Irlanda do Norte, e que, a maiores das discrepancias políticas actuais que as opoñen, dificultan os intentos de atopar solución a un conflito no que as referencias históricas aparecen como un dos piares que sosteñen cadansúa argumentación.¹

Sen embargo, a memoria histórica, calquera que sexa a súa fundamentación real, non sinala unha única vía de comportamento que deba tomarse de modo inexorable. Vía que, ademais, non sempre reviste un carácter negativo, como podería desprenderse dos exemplos mencionados. Entre outras razóns porque a memoria, por definición, se activa desde o presente e, polo tanto, o recordo vese condicionado pola

¹ O presente enténdese a miúdo á luz do pasado, baixo a cal palabras como "resistencia", "asedio", "católico", "protestante", etc., adquiren un significado especial: "In 1689 the Catholics besieged the Protestant resisters; in 1969 the Protestant dominated Royal Ulster Constabulary [a policía norirlandesa] besieged the Catholic resisters". D. George Boyce, "Past and Present. Revisionism and the Northern Ireland troubles", en D. George Boyce e Alan O'Day (eds.), *The Making of Modern Irish History*, Londres-Nova York, Routledge, 1996, p. 217.

realidade desde a que entra en función. Certamente, é o contexto a partir do que se orixina a acción de recordar o que, en boa parte, impón a selección do que é obxecto de lembranza e o modo en que se percibe. De maneira que os condicionamentos ideolóxicos, políticos, socioeconómicos ou culturais resultan ser axentes decisivos na forma que adopta a propia consideración do pasado.

Pódense comparar, a este respecto, as consecuencias contrapostas que, en tempos recentes, resultaron da mirada a un pasado relativamente similar en España e na antiga Iugoslavia. No país balcánico a lembranza dos masacres interétnicos da II Guerra Mundial, convenientemente disposta polas elites dirixentes sobre cifras manipuladas por xornalistas e historiadores, varreu con decenios de convivencia e axudou a volver imposible o sistema federal.² En España, pola contra, a ollada sobre a Guerra Civil de corenta anos atrás funcionou como un dos factores que máis contribuíu á transición pacífica cara a un réxime parlamentario. A guerra de 1936-39 foi considerada como unha “loucura colectiva” que non se debía repetir. A percepción xeral de que se producira polos erros políticos e pola inestabilidade dos anos previos estimulou unha actitude xeral de tolerancia, de esquecemento de agravios e de busca dun *consenso* que

Nas diferentes épocas e segundo os diferentes autores, as revisións do pasado mostran historias dispares.

permitise crear unha Constitución aceptable pola sociedade enteira.³ Parece que o elemento diferenciador definitivo entre estes dous casos, o que provoca respostas tan desiguais ó estímulo do recordo histórico dun conflito civil, radica nas condicións políticas, económicas e sociais desde as que se efectuou a aproximación.

O mesmo tipo de implicacións políticas pode apreciarse no “conflito dos historiadores” (*Historikerstreit*),

² Bogdan Denitch, *Nacionalismo y etnicidad. La trágica muerte de Yugoslavia*, Madrid, Siglo XXI, 1995, pp. 40-43.

³ Paloma Aguilar Fernández, *Memoria y olvido de la Guerra Civil Española*, Madrid, Alianza, 1996, pp. 355-361.

que conmoveu a República Federal Alemana na década de 1980, a partir da publicación dunha serie de obras de investigación histórica que negaban o carácter único dos crimes nazis, do Holocausto, en particular, presentándoos como un episodio máis que cabía encadrar entre outros exemplos de barbarie do século XX. Tales autores serían acusados de relativiza-lo xenocidio cometido cos xudeus —e o período nazi, en xeral— co fin de elimina-la carga moral que pesaba sobre a memoria colectiva dos alemáns e resucita-la tradicional identidade nacional. Así, o que comezara como un debate sobre o tratamento histórico que merecía a etapa nazi, converteuse nunha amarga controversia sobre o presente e o futuro da nación alemana que afectou á sociedade enteira.⁴

De tódolos modos, non é preciso o achegamento a épocas e acontecementos tan dramáticos coma os citados ata o de agora para decatármolos da presenza activa e condicionante das rememoracións do pasado na realidade do presente. A incidencia da historia maniféstase doutras moitas formas, non tan espectaculares, quizais, pero con semellante efectividade, nos máis diversos aspectos políticos, sociais ou culturais. Non faltan

probos que confirmen as implicacións do coñecemento histórico na vida real, especialmente no terreo da política, onde o pasado —a versión que del se dá— aparece a miúdo convertido en argumento instrumental de diferentes opcións políticas e ideolóxicas.

Volvendo á España destes tempos, atopamos nela un campo de observación privilexiado acerca dos fenómenos que amosan as conexións entre as referencias ó pasado e os aconteceres da política do momento. Non é estraño que así sexa, nun país onde a Constitución de 1978 acaba de redefini-lo Estado segundo un modelo descentralizado, adoptando unha fórmula de organización territorial do poder que busca integrar unidade (estatal) e diversidade (nacional). Sirvan como exemplo da incidencia do pasado no actual sistema político español as propias referencias constitucionais á “identidade histórica” das comunidades autónomas (capítulo terceiro) e ós “dereitos históricos dos territorios forais” (disposición adicional primeira), en alusión ó País Vasco e a Navarra. As varias opcións alternativas para a resolución dos problemas de articulación dos compoñentes etnoterritoriais españois fúndanse aínda hoxe na confrontación de diferentes interpretacións

⁴ Charles S. Maier, *The Unmasterable Past. History, Holocaust, and German National Identity*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1988.

históricas sobre as súas relacións seculares.⁵

Cabe citar neste sentido, pois pertence ó mesmo terreo conceptual da relevancia política dos argumentos históricos, a recente polémica sobre a necesidade de reformulación das disciplinas escolares da área de Humanidades, cuestión reducida, ó cabo, a un debate sobre os contidos específicos das ensinanzas relacionadas coa xeografía e a historia. Máis alá dos aspectos puramente administrativos, relativos á delimitación das competencias do Goberno central e dos autonómicos, o debate sobre os currículos históricos foi, en última instancia, un asunto político, máis ca científico ou pedagóxico. Aínda máis, non hai dúbida de que foi un debate político sobre o presente, antes que sobre o pasado. Foron as concepcións políticas actuais sobre o carácter do Estado español e a articulación dos seus diversos compoñentes as determinantes das diferentes lecturas do pasado que se contrapuxeron. As verdadeiras causas do asaño da polémica, en realidade, transcenderon o terreo do estritamente científico.

E non podía ser doutra forma, se temos en conta que, desde a súa

constitución como tal, todo sistema educativo estatal cumpre unhas funcións políticas moi precisas. A través del, os estados proceden a unha socialización de determinados valores cívicos, consolidan a identidade nacional e cohesionan os distintos sectores da sociedade. En definitiva, o sistema educativo configúrase como un dos factores decisivos nos procesos de integración nacional que promoven os estados contemporáneos. E, dentro del, o ensino da historia —convertida en materia de estudio obrigatoria para tódolos cidadáns— actúa como un dos principais transmisores da mensaxe elaborada desde as institucións estatais, o control da cal, claro está, non é irrelevante politicamente. A historia, como punto de contacto entre o pasado e o presente, sitúase así no ámbito das puras relacións de poder, como lexitimadora ou como crítica da súa distribución.

Non debe sorprender, por tanto, o desenvolvemento e o verniz políticos que toman disputas que, como a que acabamos de citar, poderían semellar limitadas a unha simple controversia académica entre historiadores. En determinadas circunstancias, as implicacións políticas das visións do pasado son tan evidentes que a intervención

⁵ De modo que "la base historiográfica se constituye como un referente esencial para el análisis normativo de la federalización del vigente Estado Autonómico". Luis Moreno, *La federalización de España. Poder político y territorio*, Madrid, Siglo XXI, 1997, p. 43. Nesta valiosa obra sobre o modelo autonómico, o autor crese na obriga de facer un percorrido sobre "Las vicisitudes [históricas] del Estado nacional en España" (cap. 2), onde remonta, dun modo anacrónico, á presenza romana na Península as cuestións da unidade política española.

extraprofesional parece inevitable. Pénsese no caso de Irlanda, onde, baixo a polémica desencadeada pola crítica a que someten algúns historiadores a que veu sendo considerada desde a independencia como visión oficial/nacionalista da historia irlandesa, parece aniñar, entre moitos dos seus defensores políticos e intelectuais, a idea de que “a historia moderna irlandesa é demasiado importante politicamente para ser deixada nas mans de simples historiadores académicos”, segundo sospeita, parodiando anteriores ditos sobre a profesión militar e a guerra, un dos alcumados pexorativamente como revisionistas.⁶

O USO POLÍTICO DO PASADO

Episodios e polémicas como os referidos son só mostras dunha utilización dos relatos de tipo histórico ó servicio de finalidades políticas concretas que vén moi de vello. Abonda con lembra-las numerosas “lendas das orixes” con que se ennobrecían pobos e dinastías no medievo e mesmo nos tempos modernos, afirmando gloriosos antecedentes na antigüidade bíblica ou na clásica. Pero, sobre todo, o grande impulso a este uso

político do pasado veu a partir do século XIX, coa transferencia dos atributos da soberanía á nación, é dicir, a un suxeito colectivo convertido desde entón en única instancia de lexitimación do poder. Como consecuencia, o Estado sería presentado desde entón como a expresión política da nación e non como o resultado do exercicio de certos dereitos dinásticos. De modo que o que era *novo*, o Estado, viu reforzada a súa lexitimidade pola referencia ó que existía “desde sempre”, a nación.⁷

Un proceso de reconversión deste teor requiriu a elaboración do relato adecuado dese pasado inmemorial da nación que xustificase o marco político existente —ou as aspiracións a alteralo polos nacionalistas que entendían que non reflectía a verdadeira orde nacional natural—. Naceron así as historias nacionais, sempre en estreita relación co Estado, ben como realidade, ben como aspiración. Pero, en calquera das dúas circunstancias, que non son máis ca variantes dun mesmo modelo doutrinal, a concepción da historia e das súas finalidades cambiou radicalmente respecto das visións tradicionais. A historia deixou de ser *magistrae vitae*, prontuario de

⁶ Ronan Fanning, “The meaning of revisionism”, *Irish Review*, vol. IV, 1988, p. 16.

⁷ Benedict Anderson resúmeo en frase perfecta sobre a conversión en destino do que só é azar: “It is the magic of nationalism to turn chance into destiny”. *Imagined communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londres-Nova York, Verso, 1983, p. 19.

receitas exemplares, dignas de imitación por calquera ser humano, nun mundo en que todo é repetición no tempo, e pasou a ser fonte de auto-comprensión da vida de cada pobo, de cada nación, marco peculiar de pasado e de futuro no que se encadra cada individuo.⁸ A historia volveuse narración do desenvolvemento da nación a través do tempo, definidos os seus dous elementos constituíntes —un pobo, un territorio— desde o Estado existente ou desde o movemento nacionalista alternativo.

O novo enfoque precisaba dun cambio no parcelamento do pasado, dun renovamento na organización do coñecemento histórico, convertendo a unidade política actual por excelencia, a nación, na unidade de análise do pasado, na categoría histórica nuclear. Na perspectiva nacional, a historia deveu en relato do noso pasado, en proba e testemuño da existencia da nación desde as súas remotas orixes ata o presente e, por tanto, en fundadora dos seus dereitos políticos actuais.

O Estado, ou o movemento nacionalista que o reivindica, asignou novas funcións á historia. O discurso histórico, na forma de historia diferenciada da nación propia, integrárase

como un máis dos elementos diacríticos (etnia, lingua, terra...) polos que a comunidade resulta definida como nación, ó tempo que autoriza a consideralos demais como tales. A historia converteríase en arma ideolóxica e a produción do relato do pasado da nación deixaría de ser asunto de eruditos, máis ou menos conscientes da repercusión extracientífica do seu traballo. Transformada en necesidade transcendental para a nación, a elaboración da historia propia empezaría a ser considerada como un "deber patriótico".⁹

As implicacións da politización da historia afectarían a súa mesma constitución como ciencia, proceso que se inicia polas mesmas datas decimonónicas nas que o estado-nación se configura como a forma dominante de organización política, tanto para os que consolidan como tales as estruturas estatais preexistentes, como para os movementos nacionalistas que pretenden reestructuralo mapa europeo en coherencia coa doutrina do principio das nacionalidades.

Deste modo, cando a historia abandonou o amplo campo xenérico do literario —onde se encadraba xunto con outras formas de pura creación artística, en virtude da imprecisión

8 Jurgen Habermas, *Más allá del Estado nacional*, Madrid, Trotta, 1997, pp. 41-44.

9 Margarita Díaz-Andreu e Timothy Champion (eds.), *Nationalism and archaeology in Europe*, Boulder, Westview Press, 1996, p. 3.

dos límites entre ficción e realidade do seu discurso tradicional— para revestirse coas rigorosas vestimentas do aparello científico, o proceso de conversión quedaría marcado cos sinais propios do marco político nacional que se xeneralizou na época. O resultado sería unha ideoloxización dos estudos históricos, expresada no interese que espertan na clase política do século XIX, que reconstruíu o pasado á medida das esixencias das súas posicións e dos seus intereses partidarios. O propio caso español é revelador, cos seus abundantes exemplos da coincidencia persoal dos oficios de político e de historiador ó longo daquela centuria.¹⁰

A NACIONALIZACIÓN DO PASADO

O condicionamento do discurso histórico polas concepcións políticas nacionais que por entón nacían tamén afectaría o novo grupo dos historiadores profesionais, a aqueles que se presentaron xa como libres de toda consideración que non fose o interese puramente científico. Porque a historia, configurada desde aquela como unha disciplina académica, non faría senón reflectir no ámbito científico as doutrinas políticas que conciben o mundo como un

espacio “naturalmente” dividido en nacións, ás que corresponde cadansúa institución estatal. Desá conexión estreita derivan non só as funcións políticas que se atribúen a partir daqueles tempos á historia, senón a súa propia configuración como materia científica.¹¹

O propio espacio de coñecemento e investigación que abrangue a nova materia académico-científica foi fraccionado e organizado segundo os criterios sobre os que se constitúe o mapa político dos Estados nacionais. De xeito que a configuración nacional-estatal sería proxectada cara a atrás no tempo, converténdose as nacións nos obxectos de estudo preferentes da historia profesional. O pasado, polo tanto, quedou dividido segundo os principios políticos do presente. E a historia tería como misión a elaboración do relato explicativo deste presente, ben xustificando os Estados existentes, ben autorizando as pretensións das nacións carentes aínda de tal instrumento político. A narración histórica contería, preferentemente, a exposición do pasado da nación a través do tempo, ou, o que é o mesmo, dos elementos que a constitúen —pobo e territorio—, segundo os trazos que se lles atribúen desde o presente. A historia, deste modo,

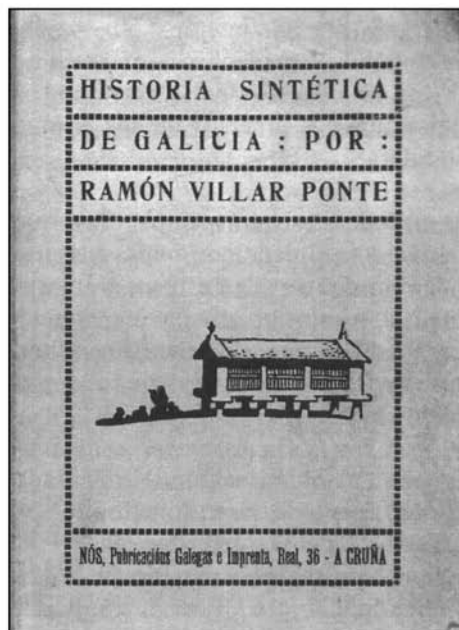
¹⁰ Paloma Cirujano, Teresa Elorriaga, Juan Sisinio Pérez Garzón, *Historiografía y nacionalismo español. 1834-1868*, Madrid, CSIC, 1985.

¹¹ O caso español serve de exemplo ó que sucedeu en toda Europa: “Es en esta época [isabelina] cuando el saber histórico adquiere sus dimensiones, tal y como se han heredado hasta hoy, en técnicas, problemas, divisiones por etapas, contenidos incluso y planteamientos”. P. Cirujano, *cit.*, p. 38.

quedou ligada a un *continuum* espacio-temporal, converténdose na biografía individual dunha nación.

As consecuencias que derivan da coincidencia cronolóxica do nacemento da historia como disciplina científico-académica e da difusión das teses doutrinarias nacionalistas serían transcendentais para a súa posterior orientación. A conversión da nación no referente conceptual básico a partir do cal se explica o pasado afecta directamente á pretendida obxectividade da nova ciencia. A propia retroproxección da nación, definida nos seus trazos actuais, daría lugar a anacronismos inadmisibles, en canto supoñen a atribución de elementos políticos privativos do mundo moderno (soberanía, fronteiras precisas, identidade e conciencia nacionais...) a épocas nas que eran descoñecidos nesa acepción e nas que as relacións políticas e sociais se guiaban por criterios ben diferentes. O resultado da ordenación nacional do espacio e do discurso históricos sería, de modo consciente ou non, o de transformalas nacións, como suxeitos históricos colectivos, en realidade pretendidamente obxectivas, máis aínda, naturais, existentes desde sempre e con independencia da propia vontade dos membros que as compoñen.

Moito cambiaron o concepto e a práctica da historia desde finais do século XVIII, sen dúbida ningunha. A

As historias dos nacionalismos xorden afirmando as singularidades do pobo-territorio.

investigación histórica réxese desde entón polos requirimentos propios dunha ciencia, depura e critica o material documental co que traballa, busca establecer certezas sobre os aconteceres do pasado e pretende operar dentro dun marco dominado pola obxectividade. Sen embargo, a historia non acadaría nunca o estatuto das ciencias "duras", como sería se descubrixe as supostas leis que rexen os acontecementos. A subxectividade está sempre presente nela, desde o propio acoutamento do obxecto de estudio, desde os modos de organiza-lo espacio que abrangue o seu campo de

interese, ata as funcións que se lle encomendan, as ideoloxías que reflicte e as finalidades políticas que se perseguen cos diversos modos en que se relata.

Todos estes aspectos, dos que deriva a facilidade con que a historia pode ser convertida en recurso instrumental, mesmo mantendo a aparencia e o aparello propios do científico, están presentes, de modo paradigmático, nas historias nacionais.

A nacionalización do pasado supón, ante todo, o seu sometemento a criterios e pautas determinadas desde os presupostos políticos do presente. Dependencia que, por outra parte, resulta se-la deducción lóxica que se segue de ser todo relato histórico unha representación formal do pasado, reconstruído por medio da escolla de certos acontecementos —e, por tanto, do abandono doutros— ós que se lles confire a condición de partes dun todo coherente que, a un tempo, eles mesmos crean e no que atopan o seu significado. Ese ineludible proceso de selección non pode senón estar determinado por opcións concibidas no presente desde o que se realiza. O problema vén do feito de que o propio discurso histórico así producido —ou quen o formula— procura agachar, de modo intencional ou pola súa propia

condición narrativa, as circunstancias do seu nacemento e recóbrease coas formas da obxectividade e da neutralidade de xuízo, amosando pretensións de constituírse en verdade única e indiscutible. Sen embargo, o relato histórico tradicional é unha narración, cos trazos propios desta forma de representación da realidade. E, como en toda narración, incluídas as que constrúen ficcións, o criterio de “verdade” dos feitos seleccionados como reais no relato histórico nacional vén dado por unha decisión anterior, neste caso pola previa concepción nacional da historia.¹² É o ocultamento do mecanismo orixinario desde o que se elabora esta visión da historia o que provoca enfrontamentos insolubles entre diversos relatos que se presentan a si mesmos como verdadeiros, cando non o son máis que en canto se compartan o criterio (nacional) primeiro desde o que se elaboran.

HISTORIAS NACIONAIS CONTINUAS

O achegamento ó pasado desde a preconcepción nacional acabou espallando como forma habitual de relato histórico a “historia nacional continua”, aquela que se presenta como o desenvolvemento temporal da suposta serie de trazos que caracterizan cada nación, das continuidades

¹² Sobre a relación entre discurso narrativo e historia pode verse o conxunto de ensaios de Hayden White reunidos en *El contenido de la forma. Narrativa, discurso y representación histórica*, Barcelona, Paidós, 1992.

que, nesta visión, fan dela un suxeito histórico colectivo que se proxecta cara a atrás e cara a adiante no tempo.¹³ Semellante clase de relatos caracterízase por unha inicial demarcación dos elementos dos que se predica a continuidade e que constitúen a nación mesma, a saber, un pobo e un territorio, definidos, como xa se dixo, segundo as necesidades e os intereses do presente. Todo o contido da narración do pasado quedará condicionado por esta decisión inicial. O exemplo británico pode servir como mostra de aplicación xeral a este respecto, considerando que son razóns estritamente políticas, nadas da configuración actual do Estado, as que levan a incluír hoxe na historia británica o pasado dun país como Escocia, que non se integrou con Inglaterra e Gales, para formar a Gran Bretaña, ata 1707, e a excluír Irlanda, que formou parte da Coroa inglesa durante case oito séculos.

A historia nacional continua esixe un proceso de escolma e ordenamento dos materiais que se presentarán despois como compoñentes esenciais do pasado da nación. En primeiro lugar, serán elixidos aqueles que amosen e realcen o carácter de

colectividade do grupo denominado como nacional, presentado como un todo dotado de coherencia e homoxeneidade. En lóxica contrapartida, serán rexeitadas ou minguadas na súa importancia as referencias que poidan aparecer como sinais das fracturas internas que dividen a comunidade, sempre disimuladas nesta formulación da historia. En segundo lugar, deberá confirmarse a existencia da nación no decurso do tempo por medio da exposición dos feitos diferenciais dos que se deduce, precisamente, a súa especificidade, o seu lugar propio na historia. Con este fin, acontecementos, personaxes e datas serán codificados dentro dunha estrutura de comprensión nacional preconcebida, na que se lles confire un significado sobreengadido; son convertidos así, máis alá da súa propia obxectividade, en parte do pasado da nación, forma na que atopan a súa plenitude de sentido. Por último, procédese á loanza das glorias da nación ó longo do tempo, concentradas a miúdo nunha Idade de Ouro, período culminante no que se acadou o esplendor nacional e que se constitúe en modelo para o futuro.

O resultado final desta actuación sobre o pasado tradúcese nunha especie de historia "oficial" da nación,

¹³ Raphael Samuel, "Continuous national history", en Raphael Samuel (ed.), *Patriotism. The Making and Unmaking of British National Identity*, vol I (*History and Politics*), Londres, Routledge, 1989, pp. 9-17. Esta obra recolle as respostas negativas de destacados historiadores ás pretensións do goberno de Margaret Thatcher de ensinar nas escolas unha historia de Gran Bretaña que insistise nos supostos "valores compartidos" e continuidades que distinguiron sempre a nación británica.

constituída por unha armazón de asunción social xeneralizada sobre a que cabe ir sobrepoñendo os matices que incorporan as distintas variantes que se van introducindo en función das preferencias políticas, ideolóxicas ou científicas. Todas elas, coa súa diversidade no accidental, son elaboradas dentro do respecto a ese eixe básico de aceptación xeral entre os que se identifican como connacionais: a condición da nación como suxeito histórico diferenciado, é dicir, a súa existencia desde tempo inmemorial, a posesión dun pasado que lle é propio e a consideración deste como xermolo do presente. Na súa singularidade, as diversas versións da historia da nación constrúense sobre este esquema básico que, á vez, contribúen coa súa propia existencia a reforzar, converténdoo en evidencia, en presuposto que non se somete a discusión. Por outro lado, a presentación da historia como o encaideamento dunha serie de etapas nas que se vai producindo o despregamento das potencialidades propias da nación leva, como corolario, á atribución a esta dun destino específico, conclusión lóxica que deriva da crenza na súa andaina por un camiño que lle é peculiar. Deste modo, o relato do pasado adopta as formas dunha teleoloxía, dun percorrido orientado por unha finalidade prefixada que escapa á vontade dos actores.

Desta que chamamos versión oficial do pasado, existente nas nacións

todas, emanaría, desde o século XIX, a proliferación de historias nacionais completas, as que se propoñen abrangue-lo enteiro desenvolvemento da nación, desde os tempos prehistóricos ata os momentos presentes. Son as historias que levan por nome o dos Estados nacionais, tal como están constituídos, pero tamén os das nacións que reclaman o acceso a semellantes estruturas de poder propias. Naceron, así, as "historias" de España, de Gran Bretaña, de Francia, de Cataluña, de Galicia..., narracións todas elas fillas dunha concepción que proxecta a imaxe contemporánea da nación no tempo pretérito, compoñendo relatos trazados segundo o mesmo patrón. Ese que tan ben se pode apreciar nos textos escolares, que son, case sempre, en canto ós seus contidos e estrutura cronolóxica e temática, repetidas vulgarizacións dos esquemas básicos que corresponden a ese modelo de historia oficial. Esquemas que, por certo, comparten con boa parte das producións da historia académica, moito máis requintadas, pero debedoras tamén de tales preconcepcións nacionais no achegamento ó pasado, pese ó encubrimiento que lles fornecen as formas propias do traballo científico.

Nunha ou noutra presentación, a historia así entendida vén quedar reducida, en gran maneira, a unha colección de mitos e de continuidades lexitimadoras da nación, o que, por

forza, redundará en mingua da súa validez científica. Mitos que falan da etnoxénese, das orixes e dos tempos fundacionais, do territorio que constitúe o fogar nacional, das idades douradas, da condición de nación elixida, da súa misión civilizadora, do valor militar, da decadencia e do rexurdimiento...¹⁴ Mitos que se consolidan no imaxinario nacional colectivo e que resulta difícil remover. Mitos que, con independencia da porción de verdade que conteñan, nin sequera quedan afectados polo desmentido da propia investigación historiográfica académica, pois que se encadran nun plano diferente de coñecemento, de modo que só poden ser desprazados por outros mitos máis satisfactorios emocionalmente.¹⁵ Mito no que, en realidade, se converte a enteira historia da nación, en canto que se ofrece como a explicación completa da súa existencia, no pasado, no presente e no futuro.

Deste teor mítico son os relatos que teñen pretensións de se-la *definitiva* historia da nación, e que non deixan de recorda-las omnicomprensivas produccions das filosofías da

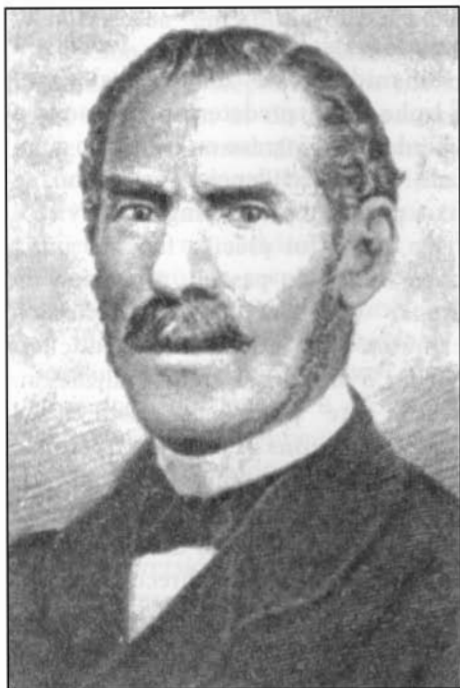
historia, que pretenden descubrir no pasado as leis que levan a Humanidade, de modo fatal, cara a unha meta predeterminada, sexa a liberdade, o progreso ou o destino sinalado pola Providencia. Tal como se fixo, por exemplo, na Inglaterra victoriana, onde foi preciso fabricar unha nova imaxe do pasado, á procura de atopar un sentido ós profundos cambios que entón se producían, ligados ó proceso de industrialización; desde este punto de vista, esas transformacións radicais fixéronse parte dunha "pauta histórica significativa" de evolución social da Humanidade cara ó progreso da economía e da liberdade "nunha dirección determinada", na que, naturalmente, Inglaterra se atopaba no estadio máis avanzado.¹⁶ No mesmo espacio xeográfico, aínda que un pouco máis adiante no tempo, atopamos un proceso semellante na Irlanda de recente independencia do Reino Unido. No novo Estado, o pasado propio foi presentado como a loita heroica dun pobo por saír da catividade, dunha nación pugnando por liberarse do opresor secular inglés ata o éxito final.¹⁷

14 George Schöpfung, "The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths", en G. Hosking e G. Schöpfung (ed.), *Myths and Nationhood*, Londres, Hurst & Company, 1997, pp. 19-35, ofrece unha tipoloxía dos mitos nacionais, centrada nos dominantes na Europa central e oriental, pero de validez xeral. Dáse unha relación dos motivos presentes en toda mitoloxía nacional en Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Basil Blackwell, 1986, p. 192.

15 Tom Garvin, "The Return of History: Collective Myths and Modern Nationalisms", *Irish Review*, vol. IX, 1990, p. 23.

16 Peter J. Bowler, *The Invention of Progress. The Victorians and the Past*, Oxford, Basil Blackwell, 1989, p. 3.

17 "[...] the story of a people coming out of captivity, out of underground, finding every artery of national life occupied by her enemy, recovering them one by one, and coming out at last in the full blaze of the sun [...]". P. S. O'Hegarty, *A History of Ireland under the Union. 1801-1922*, Londres, Methuen & Co., 1949, p. VII.

Modesto Lafuente. Gravado do século XIX.

De modo máis ou menos explícito, ó mesmo modelo conceptual pertencen numerosas versións das historias das nacións. Considérese, entre outros, o caso de España, onde a visión promovida polos historiadores liberais decimonónicos —iniciada en 1850 coa historia de Modesto Lafuente e que, en boa parte, aínda perdura hoxe—, presenta a historia do país

como a persecución da unificación nacional, proceso que para eles culminaba, precisamente, coa revolución liberal-burguesa do seu tempo. Nese momento, segundo o relato, establécese de maneira definitiva os trazos propios da nación española, tal como a burguesía liberal a caracterizaba, é dicir, “a soberanía territorial, a unidade lexislativa e política, a unidade relixiosa e a identidade nacional”. Esa definición do país sería proxectada cara a atrás, constituíndose o avance ou o retroceso no camiño da unificación no criterio para xulgar cada etapa do pasado como progresiva ou como regresiva.¹⁸

Parece fóra de dúbida que nestes exemplos que se acaban de expoñer, coma en moitos outros ós que sería posible aludir, é a ideoloxía particular dos autores, a súa concepción sobre o presente e o futuro que imaxinan como axeitado para a súa nación, a que determina o modo en que se configura o pasado desa comunidade actual que eles toman como referencia central da historia. Máis alá das opcións políticas concretas de cadaquén, tódolos relatos históricos deste tipo comparten o presuposto que se xeneraliza desde que se inicia a era das nacións: a historia enténdese como a narración do pasado da nación

¹⁸ P. Cirujano, *cit.*, p. 86. Para o período posterior, a obra de Inman Fox, *La invención de España*, Madrid, Cátedra, 1997, detalla a formación da identidade nacional española e a “invención” dunha España liberal pola historiografía nacionalista da segunda metade do XIX e pola intelectualidade da chamada Idade de Prata.

respectiva, tal como esta se concibe nos seus termos do presente.

A unidade nacional, da que se parte como presunción e evidencia —excluída, polo tanto, do ámbito do discutible—, esixe unha xustificación na historia das bases sobre as que se fundamenta, vale dicir, a realidade do grupo en canto tal e o espazo que reclama como lugar propio do seu desenvolvemento. Con esta perspectiva, a nación, como única instancia depositaria da soberanía política, debe dispoñer do que A. D. Smith denomina un “pasado utilizable” (“usable past”), é dicir, unha visión da historia que sexa propia, que poida funcionar como memoria nacional colectiva, un pasado diferenciado, valioso e convincente que facilite a creación dunha identidade nacional e sirva de lexitimación das demandas políticas actuais.¹⁹

A LEXITIMACIÓN DO PRESENTE

As repercusións que deitan das interinfluencias con que se relacionan a historia e a política teñen un efecto desigual para os dous elementos en contacto. Se para o segundo as consecuencias se dispoñen na forma dun abano moi diversificado, no que se pode atopar todo tipo de posibilidades,

para a historia, como ciencia que pretende achegarse de forma obxectiva ó pasado, o resultado reviste sempre un carácter negativo.

En canto ós efectos que sobre o presente exerce unha concepción nacional da historia, atopamos exemplos do máis variado teor. No extremo máis prexudicial do espectro podemos referi-las nefastas repercusións que dela derivan cando a historia —unha versión da historia, máis ben— parece obrigar á adopción de certas estruturas políticas na actualidade, excluindo toda outra opción alternativa fundada na vontade presente dos individuos. Aínda que, por desgracia, non é preciso ir tan lonxe para atopar exemplos axeitados, ben que non tan dramáticos, a evolución recente dos acontecementos no espazo balcánico é unha mostra abondo clara da lóxica perversa coa que opera este tipo de lecturas do pasado para nega-la posibilidade de construír sistemas políticos baseados en criterios de cidadanía e non de adscrición étnica. Pero tamén nos sistemas de fonda tradición liberal-parlamentaria a práctica política democrática —feita, por definición, de negociacións, de cesións e de intercambios— vólvese difícil cando bate contra un pasado que se ergue coa aparencia dun obstáculo case

19 A. D. Smith, “The ‘Golden Age’ and National Renewal”, en G. Hosking e G. Schöpplin, *cit.*, pp. 36-59.

inamovible. Lémbrese o encistamento do conflito norirlandés nunha democracia tan consolidada como é a da Gran Bretaña contemporánea, conflito no que a confrontación de dous relatos históricos opostos representa un papel decisivo na súa perpetuación.²⁰

Pasando ó extremo contrario do arco que estamos considerando, podemos percibir tamén influencias da historia que admiten unha análise menos negativa. Aínda que nunca deixaría de haber matices que limitasen tal avaliación, cabe referirse neste apartado a diversos modos de utilización do pasado máis "benignos", como o que, nos novos estados poscoloniais, se serve dunha historia "nacional", creada e promovida desde as instancias de poder, como instrumento de cohesión dos diversos grupos étnicos que se atopan convivindo dentro das fronteiras herdadas dos tempos da colonización. Outra cuestión sería considera-los problemas derivados do actual trazado deses límites ou a propia pertinencia das estruturas do Estado-nación para esas zonas do mundo.

Un enfoque semellante pódese aplicar tamén ós recentes estados

nacidos da creba do sistema soviético, que se esforzan por desenguedella-lo seu pasado da historia rusa, na que durante tanto tempo se viran mergullados os seus pobos, creando mitos históricos propios, ben diferenciados dos rusos, e elaborando, en definitiva, unha historia nacional que faga plausible a súa nova realidade estatal.²¹

En todo este tipo de casos, con independencia de que o carácter nacional con que se presenta a historia veña sendo promovido por determinados grupos que a utilizan como medio favorecedor dos seus particulares intereses, o feito é que o relato nacional do pasado, en canto que funciona como verdade para a maioría da poboación, convértese nun factor decisivo no escenario político.

A NEGACIÓN DA HISTORIA

Para a historia, entendida non como simple colección de anécdotas e mitos, senón como un achegamento científico á realidade de tempos anteriores, o contacto estreito coas formulacións e intereses políticos do presente resulta fatal. Xa se presentaron exemplos abondos nestas páxinas como confirmación da tese de

²⁰ En Irlanda do Norte actúase coma se nada cambiase nin puidese cambiar: "The past provides lessons of conduct for the present and the future; the acceptance of those lessons presupposing the existence of an unchanging environment". James Loughlin, *Ulster Unionism and British National Identity since 1885*, Londres-Nova York, Pinter, 1995, p. 2.

²¹ Cf. Andrew Wilson, "Myths of National History in Belarus and Ukraine", en G. Hosking e G. Schöpflin, *cit.*, pp. 182-197.

que, en tanto que sexa posible a obxectividade no coñecemento do pasado, esta resultará indefectiblemente distorsionada en caso de sometemento a criterios alleos á pura metodoloxía científica. O problema agrávase cando mesmo as manipulacións máis groseiras, nas que as deformacións que conteñen e os intereses desde os que se formulan son máis que manifestos, acaban sendo asumidas socialmente como a auténtica realidade histórica. E ben custoso que resulta remove-las como visión colectiva do pasado unha vez asentadas na mentalidade social. Incluso cando desde a historiografía académica se presentan argumentos consistentes que amosan a súa falsidade ou, cando menos, a súa parcialidade, o relato popular do pasado, construído en boa parte, por certo, sobre as achegas das vellas escolas históricas, ofrece unha forte resistencia a deixarse penetrar nos seus fundamentos. O caso irlandés, tan apropiado para estudia-la persistencia dos lazos entre política e historia, reflicte ben ás claras as discrepancias entre as teses da nova historia académica, que está procedendo desde hai tres decenios á revisión da versión tradicional (nacionalista) do pasado do país —invasión inglesa, opresión,

resistencia e liberación nacional—, e as crenzas históricas do común da xente, arraigadas con forza no fondo da conciencia popular.²²

Con todo, non son os anacronismos, os datos incertos ou as interpretacións inexactas o máis daniño para unha historia que pretenda rexerse pola obxectividade. Ó cabo, a propia investigación histórica será capaz de desmentir esas incorreccións e, aínda coas dificultades expostas, impoñe-las novos achados. Á parte das repercusións concretas que poden ter na vida das persoas, e que non entramos a xulgar agora, o peor non son os detalles equivocados. O máis prexudicial da mitificación da historia na orde nacional, da súa nacionalización, é a *reificación* do pasado que produce, converténdoo en algo dado, existente por si mesmo, que os seres humanos só poden aspirar a descubrir e sobre o que, por tanto, non cabe actuación, tratamento nin debate ningún. Descuberta a dimensión nacional do pasado, a historia queda reducida en boa parte a unha serie de simplificacións que toman a forma de mitos, tal como vimos anteriormente. Aínda máis, procédese á naturalización da nación mesma, convertida

²² Roy Foster, "History and the Irish Question", en Ciaran Brady (ed.), *Interpreting Irish History. The Debate on Historical Revisionism. 1938-1994*, Dublín, Irish Academic Press, 1994, pp. 122-145; esp. pp. 143-5, sobre a pervivencia da brecha entre a visión popular e a académica. Fronte a Foster e os revisionistas, partidarios dunha "value-free history", ideoloxicamente neutral, a posición *anti-revisionista* defende o mantemento da funcionalidade política da historia irlandesa para o presente. Cf., na mesma obra, Brendan Bradshaw, "Nationalism and Historical Scholarship in Modern Ireland", pp. 191-216.

en entidade que transcende os avatares do tempo, sempre viva, incluso cando a aparencia indique o contrario (os "séculos escuros" da nación). Concepción organicista que elimina a vontade política da xénese da nación e da que se deduce, en realidade, unha auténtica negación da historia, pois esta constitúe, máis ben, o reino do accidental, do cambio, do continxente, do que pode non ser.²³

A imaxinación nacional do pasado impide percibir que a historia é unha "construcción" que se efectúa desde o presente, desde uns valores e un contexto determinados. Escurece os elementos e os intereses subxacentes que condicionan e explican a produción do discurso histórico. Disimula o feito fundamental de que caben sempre outras moitas versións do tempo que pasou. Pois non existe un único pasado, obxectivamente definido, senón que este é múltiple, aberto e flexible, composto de diferentes tradicións e susceptible de diversas interpretacións, segundo palabras dun estudioso como A. D. Smith, ben proclive, por certo, a sinalar sempre a fundamentación étnica das nacións modernas e o senso de continuidade no que asentan.²⁴

Non se trata de asumi-las máis radicais das teorizacións do estruturalismo e do posmodernismo e de chegar ó extremo da negación da posibilidade mesma da obxectividade no relato histórico. Pero non está de máis recorrer de cando en vez a criterios *desconstruccionistas* na análise do pasado —dos textos narrativos que del se fan— para comprender mellor os procesos de elaboración do discurso histórico e poder establecer respecto del o necesario distanciamento —persoal e colectivo— que esixen a neutralidade e a ausencia de prexuízos que deben caracteriza-lo traballo científico. Poida que así se tome máis ampla conciencia da dobre dirección inherente á relación entre o presente e o pasado. Ou mellor, entre a identidade nacional (presente) e a memoria (pasado), fenómenos ambos, segundo Gillis, de natureza subxectiva, representacións cambiantes da realidade, reflexo de intereses concretos, e que se inflúen mutuamente: a identidade apóiase no recordo, que crea a sensación de continuidade no tempo e no espacio, pero é esa mesma identidade, neste caso a nacional, a que determina o que é obxecto de recordo.²⁵ Este mesmo mecanismo é o que permanece oculto baixo a lectura

23 Cf., como mostra das insuficiencias das historias nacionais, Ramón Máiz, "A función político-ideolóxica da Historia no discurso do nacionalismo galego", en *A idea de nación*, Vigo, Xerais, 1997, pp. 147-171.

24 Anthony D. Smith, 1986, pp. 178-179.

25 John R. Gillis, "Memory and Identity: the History of a Relationship", en John R. Gillis (ed.), *Commemorations. The Politics of National Identity*, Princeton, Princeton University Press, 1994, pp. 3-24.

nacional(ista) da historia, que, en definitiva, enmascara o dispositivo que está na súa orixe: non é a existencia da nación a dedución inevitable que se conclúe da contemplación da historia; pola contra, é a crenza previa na realidade da propia nación, a convicción nacional da que se parte como principio no propio presente, a que produce a historia nacional.

Aceptar que o pasado se fabrica desde o presente é o primeiro paso imprescindible para chegar a unha historia libre de prexuízos, neutral, profesional, científica. E tamén para coloca-la historia no seu verdadeiro plano de influencia, para asignarlle o seu papel adecuado na actualidade e para limita-lo seu peso na vida dos seres humanos do presente, salvaguardando a súa liberdade. Claro que isto esixe, a maiores, a aceptación de que tamén as nacións son *constructos* sociais, de que as identidades nacionais non son sagradas e inamovibles, senón que son construídas e reconstruídas no tempo, categorías historicamente continxentes. Aquí, nesta cuestión que supera a simple reflexión sobre a historia como ciencia e remite á pura política, é onde radica a auténtica dificultade para devolve-la historia ó seu lugar.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Aguilar Fernández, Paloma, *Memoria y olvido de la Guerra Civil Española*, Madrid, Alianza, 1996.
- Anderson, Benedict, *Imagined communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londres-Nova York, Verso, 1983.
- Bowler, Peter J., *The Invention of Progress. The Victorians and the Past*, Oxford, Basil Blackwell, 1989.
- Boyce, D. George, "Past and Present. Revisionism and the Northern Ireland troubles", en D. George Boyce e Alan O'Day (eds.), *The Making of Modern Irish History*, Londres-Nova York, Routledge, 1996, pp. 216-238.
- Bradshaw, Brendan, "Nationalism and Historical Scholarship in Modern Ireland", en Ciaran Brady, pp. 191-216.
- Brady, Ciaran (ed.), *Interpreting Irish History. The Debate on Historical Revisionism. 1938-1994*, Dublin, Irish Academic Press, 1994.
- Cirujano, Paloma, Teresa Elorriaga, e Juan Sisinio Pérez Garzón, *Historiografía y nacionalismo español. 1834-1868*, Madrid, CSIC, 1985.
- Denitch, Bogdan, *Nacionalismo y etnicidad. La trágica muerte de Yugoslavia*, Madrid, Siglo XXI, 1995.
- Díaz-Andreu, Margarita, e Timothy Champion (eds.), *Nationalism and archaeology in Europe*, Boulder, Westview Press, 1996.
- Fanning, Ronan, "The meaning of revisionism", *Irish Review*, vol. IV, 1988, pp. 15-19.

- Foster, Roy, "History and the Irish Question", en Ciaran Brady, pp. 122-145.
- Fox, Inman, *La invención de España*, Madrid, Cátedra, 1997.
- Garvin, Tom, "The Return of History: Collective Myths and Modern Nationalisms", *Irish Review*, vol. IX, 1990, pp. 16-30.
- Gillis, John R., "Memory and Identity: the History of a Relationship", en John R. Gillis (ed.), *Commemorations. The Politics of National Identity*, Princeton, Princeton University Press, 1994, pp. 3-24.
- Habermas, Jurgen, *Más allá del Estado nacional*, Madrid, Trotta, 1997.
- Hosking, Geoffrey, e G. Schöpflin (eds.), *Myths and Nationhood*, Londres, Hurst & Company, 1997.
- Loughlin, James, *Ulster Unionism and British National Identity since 1885*, Londres-Nova York, Pinter, 1995.
- Charles S. Maier, *The Unmasterable Past. History, Holocaust, and German National Identity*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1988.
- Máiz, Ramón, *A idea de nación*, Vigo, Xerais, 1997.
- Moreno, Luis, *La federalización de España. Poder político y territorio*, Madrid, Siglo XXI, 1997.
- O'Hegarty, P. S., *A History of Ireland under the Union. 1801-1922*, Londres, Methuen & Co., 1949.
- Samuel, Raphael, "Continuous national history", en Raphael Samuel (ed.), *Patriotism. The Making and Unmaking of British National Identity*, vol I (*History and Politics*), Londres, Routledge, 1989, pp. 9-17.
- Schöpflin, George, "The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths", en G. Hosking e G. Schöpflin, pp. 19-35.
- Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Basil Blackwell, 1986.
- _____, "The 'Golden Age' and National Renewal", en G. Hosking e G. Schöpflin, pp. 36-59.
- Veyne, Paul, *Cómo se escribe la historia. Foucault revoluciona la historia*, Madrid, Alianza, 1984.
- White, Hayden, *El contenido de la forma. Narrativa, discurso y representación histórica*, Barcelona, Paidós, 1992.
- Wilson, Andrew, "Myths of National History in Belarus and Ukraine", en G. Hosking e G. Schöpflin, pp. 182-197.

(Revista Galega do Ensino, 19, maio, 1998)

